

Т. М. Пестова,
аспірантка кафедри політичної економії
обліково-економічних факультетів
КНЕУ імені Вадима Гетьмана

КЛЮЧОВІ ОЗНАКИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено характерні ознаки, ключові риси та провідні тенденції, що супроводжують настання нового етапу соціально-економічного розвитку. Розглянуто погляди економістів на сутність процесів масштабної трансформації соціально-економічних відносин.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Постіндустріальна економіка та постіндустріальне суспільство, інформаційний сектор економіки, інформаційні технології

and similar papers at core.ac.uk

АННОТАЦИЯ. В статье исследуются характерные признаки, ключевые черты и ведущие тенденции, сопровождающие наступление нового этапа социально-экономического развития. Рассматриваются взгляды экономистов на сущность процессов масштабной трансформации социально-экономических отношений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА. Постиндустриальная экономика и постиндустриальное общество, информационный сектор экономики, информационные технологии, интеллектуальная экономика, экономика знаний, информация, знания.

ANNOTATION. Article deals with definite characteristics, key features and leading tendencies of coming new stage of social and economic development. Different points of views, stated by famous economists concerning the matter, are studied in article.

KEY WORDS: postindustrial economy and postindustrial society, informational segment, informational technologies, intellectual economy, knowledge economy, information, knowledge.

Постановка проблеми. Динамічні й масштабні перетворення у всіх сферах суспільного буття стали чи не найголовнішими визначальними рисами соціально-економічного розвитку на межі двох тисячоліть. Соціально-економічні відносини, починаючи з відносин власності та закінчуючи відносинами між державою приватними підприємствами та найманими працівниками, зазнають значних трансформацій. Багато дослідників, характеризуючи певні сторони нової економічної системи, говорять про «економіку знань», «інтелектономіку», «мережеву економіку та суспільство», «постіндустріальну економіку», «інформаційну економіку» і т.п. Вона характеризується появою принципово нових можливостей і потреб виробництва, поряд із широким залученням інвестиційних коштів ставка робиться на знання, інтелект та інновації.

Розвиток науки, техніки, інформаційних технологій, знань як головна, однак, недостатня умова становлення нового типу економіки, має бути доповнена встановленням відповідних норм і правил поведінки з наявністю обов'язкового зовнішнього примусу з боку держави (інститутів) та культивуванням відповідних духовних і культурних засад.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Теоретичні та практичні питання становлення постіндустріальної економіки досліджуються різними знаними вітчизняними вченими, серед яких А. Чухно, В. М. Геєць, В. Іноземцев, О. О. Беляєв, В. С. Савчук, Ю. К. Зайцев та ін.

Серед наукових досліджень якісних змін економічної системи, напрямків і векторів її розвитку, культурних цінностей, основ відтворювального процесу, характерних для постіндустріальної

економіки, слід відзначити роботи таких зарубіжних науковців, як: А. Горц, Д. Белл, О. Тоффлер, Г. М. Маклюен, М. Кастельс, П. Друкер, Е. Масуда Ж. Ж. Серван-Шрейбер, А. Турен та ін.

Постановка завдання. Радикальні перетворення системоутворюючих елементів, що призводить до формування нових соціально-економічних відносин на інноваційній основі, породжують ряд нових проблем і протиріч, які заслуговують пильної уваги з боку дослідників завдяки своїй практичній актуальності.

Виклад основного матеріалу. Із середини ХХ сторіччя у світі, насамперед у промислово розвинутих країнах, почали відбуватися незворотні процеси, які поставили під загрозу весь існуючий капіталістичний устрій, надали чимало підстав для наукових досліджень і роздумів, викликали необхідність переосмислення ходу історії, зміни парадигми досліджень економічних процесів і свідчили про настання нового історичного періоду в історії економічної думки.

До таких тенденцій можна віднести стрімке скорочення чисельності зайнятих у матеріальному виробництві і збільшення питомої ваги сфери послуг у структурі ВВП; це прискорений розвиток інформаційних технологій, інформаційного сектору економіки, небачений розвиток продуктивних сил виробництва, а отже і зростання продуктивності праці, що означає покращення матеріального достатку членів суспільства; доступність переважної більшості вироблюваних товарів і послуг; стрімке зростання питомої ваги працівників, що мають одну вищу освіту і більше, працівників, що мають наукові ступені.

Ці тенденції викликали неоднозначну реакцію у наукових колах. Окремі економісти впевнені, що це призводить до підриву основ капіталістичного устрою, оскільки такі поверхневі прояви мають під собою значно глибші основи, а це лише верхівка айсбергу. Інші науковці переконані у тому, що капіталістичний устрій є дуже гнучкою системою, яка здатна пристосуватися до будь-яких змін.

Однак, нашим завданням на даний момент є дослідження тих нових процесів, що відбуваються у передових країнах світу на сучасному етапі розвитку людської цивілізації, та їх ґрунтовний аналіз з точки зору політичної економії.

Порушуючи тему постіндустріального розвитку, слід згадати, що прихильники цієї теорії притримувалися поглядів технологічного детермінізму. Тобто розвиток людської цивілізації залежить від ступеня розвитку техніки та технології, розвитку продуктивних сил і, врешті решт, від зміни технологічного способу виробництва. Вважається, що НТР є необхідною і достатньою умовою переходу до нового типу економічних відносин і нового типу суспільства.

Таке однобічне розуміння історичного процесу призводить до недопустимого абстрагування від реальної дійсності. У цьому зв'язку доречним є зауваження прихильників інституційного напрямку, які стверджують, що окрім розвитку продуктивних сил виробництва, важливим є створення певних соціально-економічних передумов. Так, наприклад, високі досягнення науки й техніки у Радянському Союзі не призвели до зміни суспільного устрою, а Китай, що досяг свого розквіту в XIV—XV сторіччі, так і не став передовою країною через те, що урядом було заборонено технологічні розробки [1].

Передумовою формування нового суспільства, як влучно зазначив В. Л. Іноземцев, є зміна відношення людини до самої себе та до свого місця у навколишньому світі. Матеріальний прогрес є, звичайно, необхідною, але достатньою умовою є формування нової системи цінностей суспільства [2].

Класичним є визначення родоначальника теорії постіндустріального суспільства Д. Белла: «постіндустріальне суспільство, — це суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя; в якому клас технічних фахівців став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень... у все більшій мірі залежить від досягнень теоретичного знання... Постіндустріальне суспільство... передбачає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають у якості консультантів, експертів або технократів» [3].

Тому розглядаючи елементи постіндустріальної цивілізації, слід звернути увагу на такі аспекти:

- 1) розвиток нової технологічної структури виробництва, що ґрунтується на формуванні замкнених автоматизованих систем, упровадженні технології, заснованої на електронній автоматизації, інформації тощо;

- 2) формування нового типу суб'єкта праці. Домінуючим типом такої праці є інтелектуальна, творча праця, перетворення багатства людської особистості на основну форму багатства суспільства;

- 3) всебічний розвиток сфери послуг, формування і всебічного розвитку середніх і малих економічних структур. У деяких країнах, у тому числі США, в цій сфері вже сьогодні зайнято близько 70 % працюючого населення;

- 4) постіндустріальна інформативна економіка спрямована на забезпечення потреб більш високого порядку, які зумовлюють усебічний розвиток особи [4].

Не можуть залишитись непомітними і процеси стрімкого зростання інформаційного сектору економіки протягом останніх десятиріч. Господарська діяльність усе більше стала визначатися розвитком саме інформаційного сектору економіки. В економіці США на сьогоднішній день приблизно три чверті ВВП створюється за допомогою інформації [5]. Тому природним стане висновок про зростання ролі інформації і знань, як стратегічних ресурсів виробництва, які здатні забезпечити сталий розвиток економіки, економічний і соціальний прогрес. Більше того, найпоказовішим прикладом змін в економічній системі є функціонування зазначеного вище сектору. Адже тут відбувається стрімке здешевлення товарів і зростання продуктивності праці, водночас формуються надприбутки працівників інтелектуальної сфери, даний сектор є джерелом зростання ВВП. Це дало підставу багатьом західним економістам (З. Бжезинський, О. Тоффлер, Д. Белл, І. Масуда, В. Мартін та ін.) ввести в обіг поняття «інноваційна економіка».

Таблиця 1

**ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНА ЕКОНОМІКА»
ВІДОМИМИ ЕКОНОМІСТАМИ**

Прізвище економіста	Країна	Визначення терміну
В. Мартін	США	визначив інформаційне суспільство як суспільство «... в якому якість життя, так само як і можливості соціальних змін і економічного розвитку, все в більшому ступені залежить від інформації та її використання»
Й Масуда	Японія	вважав, що інформаційне суспільство — це суспільство, основою якого в більшій мірі є інформаційні цінності, а не матеріальні цінності, і економіка якого оцінює капітал знань вище, ніж речовий капітал
М. Кастельс	США	вважав, що інформаційну економіку можна також називати і глобальною економікою: «...інформаційна — оскільки продуктивність і конкурентоспроможність факторів або агентів у цій економіці залежать, у першу чергу, від їх здатності генерувати, обробляти і ефективно використовувати інформацію...Глобальна — тому що основні види економічної діяльності, такі як виробництво, споживання і циркуляція товарів і послуг, а також їх складові (капітал, праця, сировина, управління, інформація, технології, ринки) організуються в глобальному масштабі, безпосередньо або з використанням розгалуженої мережі, що пов'язує економічних агентів»

Джерело: [6]

Характерне для інноваційної економіки постійне вдосконалення вироблюваних товарів і необхідних для їх випуску технологій безпосередньо пов'язано зі збільшенням їх наукоємності. Це дає потужний імпульс до розвитку інформаційних систем практично у всіх галузях виробництва. Що стосується його галузевої структури, то очевидним є відхід від орієнтації переважно на невідновлювані ресурси і заміна їх на відновлювані [7].

Для виявлення суттєвих відмінностей нового суспільства та економіки, слід порівняти доіндустріальне, індустріальне та постіндустріальне суспільства за основними параметрами.

Таблиця 2

ПОРІВНЯННЯ ОСНОВНИХ ПАРАМЕТРІВ ДОІНДУСТРІАЛЬНОГО, ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТА ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Тип суспільства	Доіндустріальний	Індустріальний	Постіндустріальний
Тип виробництва	Добувний	Обробний	Домінування послуг
Провідний економічний сектор	Сировинний (сільське господарство, рибне господарство, добувна промисловість, лісове господарство)	Обробна промисловість, будівництво, транспорт, комунальні послуги	Торгівля, фінанси, освіта, охорона здоров'я, зв'язок
Перетворювальні ресурси	Природні сили (вода, вітер, домашні тварини, мускульна сила людини)	Створювальна енергія на базі вугілля, нафти, газу, ядерного палива	Інформація (системи зберігання, обробки і передачі даних)
Стратегічні ресурси, необхідні для розвитку	Сировинні матеріали	Фінансовий капітал	Знання
Домінуючі технології	Індивідуальне вміння, майстерність людей	Машинні технології	Інтелектуальні технології (комп'ютерні, лазерні, біотехнології, нанотехнології та ін.)
Базові професії	Ремісник, робітник (фізична праця)	Слюсар, токарь, інженер	Вчений, спеціаліст, технік
Методологія виробництва	Досвід, метод проб і помилок	Експериментування	Моделі, системний аналіз, теорії прийняття рішень
Технологічні уклади	Перший-другий	Третій-четвертий	П'ятий-шостий

Джерело [8. с. 120.]

Зазначені типи суспільства відрізняються за всіма параметрам: за ресурсами, домінуючими технологіями, базовими професіями, методами виробництва, а також технологічними укладами.

Таблиця 3

**ХАРАКТЕРИСТИКА СТАДІЙ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ЗА ПАРАМЕТРАМИ**

	Основний виробничий ресурс	Тип виробничої діяльності	Характер базових технологій	Суспільство ґрунтується на взаємодії між:	Форма взаємодії співтовариств	Важливіший аспект соціального зв'язку
Доіндустріальне	<i>Сировина</i>	<i>Видобуток</i>	<i>Працемісткі</i>	<i>людиною і природою</i>	<i>Природна</i>	<i>Імітація дії інших людей</i>
Індустріальне	<i>Енергія</i>	<i>Виробництво</i>	<i>Капіталомісткі</i>	<i>людиною і перетвореною нею природою</i>	<i>технорлогічна</i>	<i>Засвоєння знань і можливостей минулих поколінь</i>
Постіндустріальне	<i>Інформація</i>	<i>Обробка</i>	<i>Наукомісткі</i>	<i>людьми</i>	<i>соціальна</i>	<i>Інтерперсональна взаємодія</i>

Складено автором на основі джерел [2, 3, 8, 10]

У постіндустріальну епоху виразно спостерігається зростання ролі освіти. За часів панування індустріального ладу віталосся експериментаторство, яке й привело до підвищення продуктивності праці через створення нових пристроїв, машин, механізмів, що в свою чергу потягло за собою необхідність підвищення рівня освіченості найманих працівників. Уже тоді спостерігалася значна залежність між рівнем освіти працівника та рівнем оплати його праці. На той момент бажання здобуття освіти було продиктоване прагненням до збільшення доходів, тобто економічними мотивами, і здобувалося переважно формалізоване знання, тобто те, яке можна без зусиль відділити від їх носія: книжкові знання та теоретичні знання, яким навчаються в технікумах, коледжах, університетах. Це було необхідним етапом на шляху до формування принципово якісно нових потреб виробництва і вимог до працівника. Саме на базі формалізованого знання зросла потреба у знаннях живих, якими є здібності, навички, схильності та всі індивідуальні характеристики, які значною мірою почали впливати на результат виробництва в процесі творчої праці.

Постіндустріальний і ноосферний типи виробництва пропонують кардинально нові ціннісні горизонти: відбувається зміщення

акцентів з промислово-кількісного виробництва на промислово-якісне. Людина за індустріальної епохи забезпечила себе усім необхідним і бажаним для комфортного життя. Це спричинило її бездіяльність. Відбулася переоцінка цінностей: усвідомлення людиною свого призначення. Людина має виробляти, творити, для чого їй необхідний «життєвий мінімум» — перелік головних товарів-послуг, якими вона задовольняє свої вітальні потреби. А решта продуктів виробництва має стимулюючий характер, тобто «провокує» людину на творчість та креативність [9].

Зміна місця людини в постіндустріальному суспільстві відбувається в двох напрямках. З одного боку, (з боку людини як споживача), зростання матеріальних статків населення, розширення доступу до вироблених товарів і послуг призвели до того, що всі базові потреби людини задовольняються існуючим рівнем розвитку виробництва та обсягом випуску товарів і послуг, тому на перший план для людини виходить не просто споживання заради задоволення потреби, а споживання заради естетичного задоволення, тобто споживання культурної або художньої цінності, яка дає змогу людині якимось чином самовиразитися, проявити свою індивідуальність. Саме креативність і творчість з боку пропозиції товарів і послуг і сприяли тому, що виробництво вже не функціонує як реакція на зміни у попиту, сьогодні пропозиція формує попит. Тому Едвард Барнейс — один з найвідоміших у світі спеціалістів зі зв'язків із громадськістю — визначав типового сучасного споживача: він «не потребує того, до чого прагне, і не прагне до того, що потребує» [10].

З іншого боку (з боку людини як виробника), з цієї самої причини відбувається і зміна мотивації людини до праці. Згідно славнозвісної «піраміди Маслоу», задовольнивши базові потреби у матеріальному статку, людина переорієнтується на задоволення духовних потреб. Це означає, що працівник уже не асоціює трудовий процес як засіб отримання грошових коштів з метою виживання. А скоріше як внутрішній порив, потребу. Трудовий процес перестає бути «царством необхідності», а стає «царством свободи», тобто це діяльність «заради задоволення» задля, знову ж таки, самореалізації, розвитку власного потенціалу, це діяльність, якій людина віддає всього себе, працює із захопленням і повною самовіддачею. А це вже переходить у сферу творчості.

Типовим для постіндустріальної цивілізації стає працівник інтелектуальної сфери, так званий *knowledge worker*. Ось як характеризує В Л Іноземцев працівників такого типу: їм притаманна значна соціальна мобільність, вони не обмежені виконанням

якогось одного виду діяльності, багато хто з них визначає свої найбільш принципові інтереси не в рамках максимізації особистого багатства, а в категоріях власного інтелектуального росту і розвитку [11].

Японський учений Е. Масуда вважає, що фундаментом нового суспільства стане комп'ютерна технологія, а провідною галуззю економіки — інтелектуальне виробництво, продукція якого буде акумулюватись і розповсюджуватися за допомогою нових телекомунікаційних технологій. Саме суспільство має стати безкласовим і безконфліктним — так зване суспільство згоди з невеликим урядом і державним апаратом. На відміну від індустріального суспільства споживання, тут головною цінністю є час [12].

Подібної точки зору притримується і французький науковець А. Горц, говорячи про те, що «...люди найбільш повно реалізують свій творчий потенціал тоді, коли звільнившись від необхідності збільшення вартості і конкурентної боротьби, можуть у вільній співпраці застосовувати свої знання і здібності» і висовує теоретичне припущення про необхідність існування так званих «вільних товариств». Так, наприклад, у своїй праці «Нематеріальне, знання, вартість, капітал» А. Горц цитує одного з головних ініціаторів Руху за вільний інтернет і програми Пекка Хіманена: «...для нас вихідним пунктом є не гроші і не праця, а пристрасне захоплення і потреба створити сумісно з іншими дещо суспільно цінне, що завойовує повагу колег. Діяльність, заснована на етиці добровільного співробітництва, в ході якої кожен міряється з іншими якістю і споживчою вартістю вкладу, кинутого у «загальний котел» і добровільно координує власні дії з діями інших. Ніщо не виробляється з огляду на ринковий збут. Мінова вартість не враховується, важлива лише споживча вартість, яка по своїй суті є невимірною. Тут не має принципу «даю, щоб отримати», і «ні єдиної потреби у взаємності: тут дають, що забажають, і беруть те, що кожному необхідно» [13].

На думку інших науковців, у суспільстві формується якісно нові соціальні страти, що ґрунтуються вже не на основі майнового розшарування, а на основі по-перше, отриманої освіти, а по-друге, на основі індивідуальних здібностей і схильностей. Тобто це розшарування тягне за собою ймовірно навіть сильніші соціальні конфлікти, адже природні здібності неможливо експропріювати або привласнити через революційні заходи. Кожен має працювати на забезпечення власного соціального статусу. Як справедливо відмічає П. Дракер, «все більше число людей з робочого середовища навчаються досить довго, щоб стати праців-

никами розумової праці. Тих, хто цього не робить, більш успішні колеги вважають «невдахами», «громадянами другого сорту», взагалі «нижчестоячими». Мова йде вже не про гроші. Мова йде про власну гідність» [14].

У наукових колах існує точка зору, що постіндустріальне суспільство може характеризуватися і як постекономічне в силу відходу економічних мотивів діяльності на другий план.

Це означає, що постіндустріальному суспільству поряд з новими технологічними рисами притаманні панування творчої праці, створення умов для всебічного розвитку людини, її розумових і фізичних здібностей, подолання ринкового господарства (перш за все підрив вартості), панування нематеріального виробництва, нематеріальної мотивації, знань та інформації як головних форм виробничих ресурсів і головних форм багатства людини та суспільства. Безпосередній розвиток характерних постіндустріальних і постекономічних рис нового суспільства переконливо свідчить, що вони глибоко пов'язані і взаємно переплітаються. Наприклад, панування сфери послуг, нематеріального виробництва — це і важлива риса нового технологічного способу виробництва, і, одночасно, дуже важлива постекономічна риса нового суспільства [10].

Висновки. Важливість порушеної в статті проблеми знаходить свій прояв у пильній увазі з боку економістів, соціологів і філософів усього світу. В науковій літературі склалося уявлення про те, що постіндустріальному етапу цивілізаційного розвитку характерні наступні риси: зростання ролі інформації і засобів телекомунікації; виникнення і домінуюча роль мережевих структур; зростання сфери послуг як індикатор інформаційного суспільства; зміна структури і мотивацій на ринку праці. Це перехід від домінування виробництва товарів до сервісної економіки; висування знання в якості головного ресурсу соціально-економічного розвитку з наступною трансформацією капіталоємного виробництва в наукоємне з формуванням економіки як «економіки, заснованої на знаннях»; затвердження інформаційно-індустріального технологічного укладу як нової і провідної якості економіки, розвиток якого визначає найвиграшніші позиції у світовому господарстві держав і стає головною передумовою їх послідовного нарощення; формування соціально-орієнтованого типу господарювання, в основі якого «економіка високої заробітної плати» і посилення орієнтації на оптимізацію взаємодії економічних і соціально-екологічних факторів, спрямовану на мінімізацію соціальних та екологічних затрат; становлення нової мотивації людської діяльності, в якій значно зростає роль факто-

рів привабливості самої праці, його змістовності і творчого характеру при збереженні принципу більш високої оплати за більш складну і кваліфіковану працю; перехід до нової соціальної структури суспільства, в якій провідна роль переходить до працівників наукової сфери, технічним спеціальностям [1].

Водночас, рядом учених і дослідників відзначається, що постіндустріальний етап розвитку економіки породжує і ряд протиріч: криза культури і зростання ролі засобів масової інформації; протиріччя між свободою і контролем особистості; розмивання кордонів національних держав як наслідок глобалізації та ін. На нашу думку, жодне явище чи процес не можуть мати однозначної оцінки, тому природним є те, що становлення нового типу економіки супроводжується рядом протиріч як економічного, так і соціального характеру. Не можна не погодитись із переважною більшістю дослідників, що зазначають незворотній, ґрунтовний, всеохоплюючий характер «прийдешнього» постіндустріального суспільства. Разом з тим, остаточні висновки робити зарано, оскільки постіндустріальна стадія економічного розвитку перебуває на початковій стадії свого формування.

Література

1. *Ерохин Г.* Анализ этапов постиндустриальной трансформации // Вопросы новой экономики. — №4. — 2007. — С. 75.
2. *Иноземцев В. Л.* Современное постиндустриальное общество / В. Л. Иноземцев. — М.: Логос, 2000. — С. 99.
3. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. — М.: Academia, 1999. — 773 с.
4. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / За ред. Г.Н Климка, В.П.Нестеренка. — К.: Вища школа, 1994. — 450 с.
5. *Иноземцев В. Л.* Современное постиндустриальное общество / В. Л. Иноземцев. — М.: Логос, 2000. — С. 59
6. *Максимова В. Ф.* Smart (интеллектуальная экономика): цели, задачи и перспективы // Открытое образование. — №3. — 2011. — С. 65.
7. *Иноземцев В. Л.* Современное постиндустриальное общество / В. Л. Иноземцев. — М.: Логос, 2000. — С. 65.
8. *Мельник Т.М.* Постіндустріальна економіка: основні ознаки та конкурентні переваги / Т.М. Мельник // Зовнішня торгівля: право та економіка. — 2008. — №6 (41). — С. 119—127.
9. *Кондрашова-Діденко В. І., Діденко Л. В.* Інтелектономіка: реальність чи міф // Економіка та держава. — №4. — 2010. — С. 23.
10. *Горц А.* Нематериальное. Знание, стоимость, капитал. К критике экономики знаний / А. Горц // Логос. — 2007. — №4. — С. 52.

11. *Иноземцев В. Л.* Современное постиндустриальное общество / В. Л. Иноземцев. — М.: Логос, 2000. — С. 164.

12. *Ровинская Т.* Информационное общество: теория и практика // Мирвая экономика и международные отношения. — №9. — 2010. — С. 82.

13. *Горц А.* Нематериальное. Знание, стоимость, капитал. К критике экономики знаний / А. Горц // Логос. — 2007. — №4. — С. 74.

14. *Иноземцев В. Л.* Современное постиндустриальное общество / В. Л. Иноземцев. — М.: Логос, 2000. — С. 76.

15. *Чухно А.А.* Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А. Чухно. — К.: ЛОГОС, 2003. — 245 с.

Стаття надійшла до редакції 06.04.2012